



Lars H Gustafsson och Tor Lindberg (red).

Möta barn på flykt

ENKEL HANDBOK FÖR ALLA

unicef 

Möta barn på flykt

ENKEL HANDBOK FÖR ALLA

Om UNICEF

UNICEF; FN:s barnfond, arbetar runt om i världen för att förverkliga FN:s konvention om barnets rättigheter. Rent vatten, vaccinationer, utbildning, skydd i katastrofer, hälsovård och kamp mot alla former av exploatering är viktiga delar av UNICEFs internationella verksamhet. UNICEFs insatser är förebyggande, långsiktiga och bygger på principen att de som har det sämst ska få hjälp först - oavsett nationalitet, religion eller landets politiska ledning. I Sverige arbetar UNICEF med insamling av pengar och opinionsbildning för barns rättigheter. UNICEF är helt beroende av frivilliga bidrag från regeringar, företag, organisationer och privatpersoner.



Innehåll

Förord	5
Inledning	6
DEL 1 DET FÖRSTA MÖTET	
Barnet du möter	9
Riskfaktorer	9
Friskfaktorer	10
Barn i familj	10
Ensamkommande barn	10
Det här kan du göra	12
Vara medmänniska	12
Arbeta med tolk	12
Vara nyfiken och ödmjuk	13
Se det positiva	13
Om barnet verkar sjukt	13
Om barnet visar tecken på stress	14
Att tänka på	15
DEL 2 BRA ATT VETA	
Barn i kris	17
S = Structure and Safety (Struktur och Säkerhet)	18
T = Talking and Time (Tala och Tid)	18
O = Options and Organized activities (Möjligheter och Organiserade aktiviteter)	19
P = Parent and Acting Parent support (Stöd till föräldrar och vikarierande föräldrar)	20
Vanliga frågor	23
Vilka smittorisker finns, och hur kan vi arbeta förebyggande?	23
Stämmer åldern på barnet?	24

Varför betar sig föräldrarna som de gör?.....	25
Talar barnet sanning?.....	25
Får barnet stanna och kan familjen återförenas?.....	27
Ta hand om dig själv, samarbeta – och be om hjälp!.....	28
Risker vid känslomässigt engagerande arbete.....	28
Råd för kraft och arbetsglädje.....	28
Här får du hjälp.....	30
DEL 3 FAKTA I FICKFORMAT	
Barnkonventionen om barn på flykt.....	33
Barn är människor.....	33
De fyra grundprinciperna.....	33
Andra viktiga artiklar.....	34
Ensamkommande barn.....	34
Barn i familj.....	35
Det svenska regelverket för barn på flykt.....	37
Ensamkommande barn.....	37
God man.....	38
Barn i familj.....	38
Grundläggande rättigheter.....	39
Papperslösa barn.....	39
Anmälningsskyldighet.....	40
Asylprocessen.....	40
Myndigheter och organisationer.....	43
För dig som vill veta mer.....	45
Facklitteratur.....	45
Vetenskapliga artiklar.....	46
Information från myndigheter.....	46
Information från organisationer.....	46
Barn- och ungdomsböcker.....	47



Förord

60 MILJONER MÄNNISKOR är på flykt i världen, varav de flesta inom sitt eget land. Ungefär hälften av dessa är barn. Vart nionde barn i världen lever i områden med väpnade konflikter, och under 2015 föddes mer än 16 miljoner barn i sådana områden.

Förföljelse, förtryck, fattigdom, krig, inbördeskrig eller katastrofer är anledningar till att barn tvingas lämna sina ursprungsländer. Det kan handla om att barn har tvångsrekryterats till väpnade styrkor, förföljts och diskriminerats på grund av att de tillhör en minoritet, eller har utsatts för våld och sexuella övergrepp.

Barn som är på flykt tvingas ofta sluta skolan och många måste istället arbeta. De förlorar sin trygghet, får sämre sjukvård och utsätts för hot och olika slags faror. Flera av barnen har familjer som splittrats.

För de barn som kommer till Sverige finns ett regelverk för att garantera barn stöd och skydd. Förutom ansvariga myndigheter så är det många volontärer som bistår med hjälp och aktiviteter. Vi har fått frågor om hur rättigheter för barn på flykt bäst kan tillgodoses och har därför tagit fram denna handbok som ett konkret och praktiskt verktyg.

Utgångspunkten för var och en i mötet med ett barn bör vara bestämmelserna i FN:s kon-

vention om barnets rättigheter, och särskilt de grundläggande principerna om skydd mot diskriminering, barnets bästa, rätt till utveckling och respekt för barnets åsikter.

Vi tackar samtliga som bidragit med texter och synpunkter till handboken, dessutom helt utan ersättningsanspråk, och särskilt Lars H Gustafsson som initierat arbetet.

Vår förhoppning är att handboken blir ett redskap vid mötet med barn på flykt där förhållningssättet är att se varje enskilt barn.

UNICEF SVERIGE

Véronique Lönnerblad

Generalsekreterare



Inledning

DET HÄR ÄR EN bok för dig som möter barn på flykt. Som engagerad medmänniska, god man eller särskilt förordnad vårdnadshavare. Som volontär knuten till en organisation, kyrka eller annat trossamfund. Som personal vid ett boende. Som anställd inom förskolan, skolan eller hälso- och sjukvården. Eller som studerande vid en utbildning för arbete med barn.

Tidigare fanns barn med flyktningbakgrund mest i vissa kommuner. Och där oftast i vissa områden. Men nu möter vi barnen i alla kommuner och i de allra flesta förskolor och skolor. Därför valde vi att kalla boken "Enkel handbok för alla".

Boken består av tre delar. I Del 1 har vi samlat det viktigaste du behöver känna till redan i det första mötet med barnet. I Del 2 finns mer som är bra att veta om barn i kris, vilka svårigheter du kan råka ut för och hur du kan ta hand om dig själv för att behålla din arbetsglädje. Del 3 innehåller fakta om FN:s konvention om barnets rättigheter (barnkonventionen) och det svenska regelverket. Dessutom finner du en adresslista till myndigheter och organisationer och användbara lästips.

Lars H Gustafsson har varit bokens huvudförfattare. Kapitlet om det svenska regelverket har skrivits av Karin Ödquist Drackner, barnrättsjurist vid UNICEF Sverige.

Som bokens redaktörer vill vi tacka alla som medverkat för ett mycket gott samarbete. Vi vill också tacka UNICEF Sverige som välvilligt ställt sin kompetens och sina resurser till förfogande – och samtidigt uppmana dig som läsare att höra av dig till UNICEF Sverige om du kommer på något som inte är aktuellt eller som du vill lägga till. Så kan nästa upplaga bli ännu bättre!

Lars H Gustafsson

Barnläkare, docent i socialmedicin

Tor Lindberg

Barnläkare, professor emeritus i barnmedicin¹

¹ Samtliga medverkande barnläkare är medlemmar av Svenska Barnläkarförningens arbetsgrupp för flyktingbarn

Boken har faktagranskats av:

Henry Ascher, barnläkare och professor i folkhälsovetenskap, Göteborgs universitet.

Margaretha Blennow, barnhälsovårdsöverläkare, Stockholm.

Louise Dane, doktorand i offentlig rätt, Juridiska fakulteten, Stockholms universitet.

Ketil Eide, socionom och docent i sociologi, Høgskolen Telemark, Norge.

Christina Heilborn, barnrättsjurist och programchef, UNICEF Sverige.

Anders Hjerm, barnläkare och professor i social epidemiologi, Karolinska Institutet, Stockholm.

Marie Köhler, barnläkare och chef för Kunskapscentrum för barnhälsovård, Malmö.

Jenny Holmqvist, Röda Korset, Malmö.

Gunnel Oldbring, socionom och rektor, Lund.

Erik Rova, leg. psykolog, Pedagogisk Psykologi, Umeå.

Anton Sjögren, leg. psykolog, Pedagogisk Psykologi, Umeå.

Helena Stenmark, leg. psykolog, Elevhälsan, Umeå kommun.

Stephan Stenmark, smittskyddsläkare, Västerbotten.

Cecilia Åhl, frivilligsamordnare, UNICEF Sverige.



DEL 1

Det första mötet

I

Barnet du möter

LÄNGE HAR VI TALAT om "flyktingbarn". Men i den här boken undviker vi det begreppet, eftersom det leder tanken till att det skulle röra sig om en särskild sorts barn med bestämda egenskaper. Så är det inte. Det enda som är gemensamt för de här barnen är att de är på flykt. I övrigt är de lika olika som alla andra barn.

Riskfaktorer

Att vara barn i krig och på flykt innebär att vara utsatt för risker. De vanligaste riskfaktorerna är:

- Undernäring.
- Infektionssjukdomar.
- Kroniska sjukdomar.
- Svåra, traumatiska upplevelser.
- Förlust av nära anhöriga och vänner.

Många barn har inte fått sina behov tillgodosedda. De har fått dåligt med mat eller fel mat. Undernäring, bristsjukdomar och karies är vanligare än hos andra barn. Trångboddheten i lägren och andra provisoriska boenden på vägen hit har ökat risken för smitta vid infektionssjukdomar. Många är bristfälligt vaccinerade. Det gäller särskilt barn från krigsdrabbade länder som Syrien, Irak och Afghanistan. Några barn har fysiska eller psykiska funktionsnedsättningar som inte blivit upptäckta eller omhändertagna.

De flesta barn på flykt har också varit med om svåra upplevelser som satt djupa spår i dem. Det kan handla om våld av olika slag. Många har själva varit drabbade. De kan ha blivit beskjutna, fängslade eller misshandlade, i hemlandet eller längs flyktvägen. Inte så få flickor, men också en del pojkar, har utsatts för sexuella övergrepp. Än vanligare är att de blivit vittne till hur andra blivit utsatta för våld. Eller så har de fått historier om grovt övervåld i detalj berättade för sig. Våldet har blivit en del av vardagen. Sådant kan påverka barn lika djupt som när våldet riktas mot just dem. Den ständiga rädslan för att något ska hända skapar en känsla av maktlöshet som förlamar.

Nästan alla barn på flykt har också varit med om att förlora människor som stått dem nära. Det kan röra sig om medlemmar i den närmaste familjen. Men också om mor- och farföräldrar, kompisar, lärare och andra vuxna som barnet lärt känna men där kontakten nu är bruten. Några kan vara döda, andra försvunna, åter andra i livet men inte längre tillgängliga för barnet.

Undernäring, sjukdom och svåra upplevelser ökar risken för fysisk och psykisk ohälsa också på sikt och därmed också för barnets möjlighet till utveckling och anpassning till en ny livssituation.

Friskfaktorer

Lika viktigt är det att vi håller utkik efter *friskfaktorer*. Här handlar det om egenskaper hos barnen själva eller om resurser i omgivningen som ger barnen kraft och styrka trots alla svårigheter de gått igenom.

Exempel på friskfaktorer är:

- Inneboende motståndskraft.
- Stödjande vuxna.
- Kunskap hos barnet och hos omgivningen.
- Leken och fantasin.

Några barn tycks redan från början ha med sig en *egen inre motståndskraft* som har med personlighet och temperament att göra. Men de flesta friskfaktorer finns i barnets omgivning. *En eller flera vuxna* som ser barnet, tar sig tid och finns till hands som stöd tycks vara den viktigaste. Ofta rör det sig om en förälder. Men ibland fyller en far- eller morförälder eller en annan släkting samma funktion. Eller en lärare som hjälper barnet att förstå vad som händer och sätter in det i ett sammanhang. Det är svårt att känslomässigt bearbeta något man inte förstår. *Kunskap* om det som sker i omgivningen, liksom om hur människan reagerar på påfrestningar av olika slag, är därför en av de viktigaste friskfaktorerna. Liksom *leken* – förmågan att fantasera och föreställa sig en annan verklighet än den som barnet upplever just nu.

Ett bra mått på friskfaktorernas styrka är barnets förmåga att uppfinna överlevnadstrategier, det vill säga komma på knep för att handskas med sina svårigheter.

Inneboende motståndskraft, kunskap, lek och fantasi – om vi förstår vad det är som ger barnet styrka är det också lättare att förstå vad barnet behöver just nu och vad vi som stödjande vuxna kan bidra med.

Barn i familj

De barn som är på flykt tillsammans med sin familj har det på ett sätt bra. De har några att samtala med och söka trygghet hos.

Men verkligheten är inte alltid så enkel. Ofta är familjen redan splittrad. Någon eller några viktiga personer saknas. I vilket fall är hotet om att familjen *ska* splittras ständigt närvarande i barnens föreställningsvärld. Det kan ske när som helst. Barnen har sett för mycket för att kunna tro något annat.

Familjen har kanske inte heller från början fungerat så som vi är vana vid. Det kan till exempel vara farmor som har haft huvudansvaret för barnen. När hon nu saknas har föräldrarna svårt att inta hennes plats. Pappan kan uppleva sin position som osäker när han inte längre har makt att ordna en trygg tillvaro för sig och sin familj. Mamman kan sakna det dagliga stöd hon hade tidigare från andra kvinnor i närheten. Vanligt är att något av de äldre barnen i familjen, inte sällan en dotter, får ta ett ökat ansvar. För småsyskonen men också för sina ledsna och oroliga föräldrar. Risken finns att ansvarsbördan blir för tung. Och att barnen även på annat sätt känner av föräldrarnas oro.

Också spädbarn påverkas. Amning och annan adekvat näringstillförsel försvåras. Möjligheterna till en trygg anknytning blir mindre. Smittoriskerna ökar.

En viktig uppgift blir att ge föräldrarna både acceptabla levnadsvillkor och stöd i att fungera som trygga föräldrar för sina barn. Lika viktigt är att avlasta barnen den alltför tunga ansvarsbörda som vilar på många av dem.

Ensamkommande barn

För de ensamkommande barnen är situationen en annan. För dem saknas det trygga stöd som familjen kan ge, även om några av barnen kan

” Riskfaktorerna är alltså många hos de ensamkommande barnen. Samtidigt vittnar det om en ovanlig styrka att på egen hand, och i så unga år, ge sig iväg till ett land långt bort utan garantier för att någonsin få träffa sin familj igen.

ha kontakt med sina föräldrar via sociala medier eller Skype. Barnen får i stället söka sin trygghet hos personer de möter längs vägen, inte sällan hos andra ungdomar. Men i stort får de försöka klara sig själva och bli vuxna i förtid.

Många är oroliga för hur familjen har det. Några kan känna dåligt samvete för att just de fick möjlighet att ge sig iväg medan de andra fick bli kvar. Några känner *själva uppdraget* vila tungt på sina axlar: Eftersom de fick chansen måste de lyckas. Familjen i hemlandet väntar sig positiva rapporter om studieframgångar och arbete. Ett misslyckande i studierna kan därför kännas dubbelt svårt.

Flera av de ensamkommande barnen har mycket svåra upplevelser bakom sig. En vanlig orsak till att de ger sig iväg är att de vill undvika att tvångsrekryteras till militanta milisgrupper. Några har deserterat efter att redan ha deltagit i striderna. Det som för många håller hoppet

vid liv är möjligheten till familjeåterförening. En lagstiftning som begränsar den möjligheten slår hårt mot dessa redan sårbara och utsatta barn.

De ensamkommande barnen behöver, oavsett hur det blir med en framtida familjeåterförening, få knyta an till en eller flera trygga vuxna – en god man, en lärare, en kontaktperson, någon i personalen på boendet, en socialsekreterare som tar sig tid. Men vi måste förstå att barnen ibland har svårt att ta emot den hjälpen. Deras tidigare erfarenheter av vuxna är inte alltid positiva. Så de kan vara på sin vakt.

Risikfaktorena är alltså många hos de ensamkommande barnen. Samtidigt vittnar det om en ovanlig styrka att på egen hand, och i så unga år, ge sig iväg till ett land långt bort utan garantier för att någonsin få träffa sin familj igen. Vi gör klokt i att betrakta dem som i grunden resursstarka men samtidigt sköra ungdomar. ■

II

Det här kan du göra

Vara medmänniska

Det viktigaste för den som kommer till ett nytt land är att bli mött av positivt intresse och välkomnande leenden, inte av misstro och bekymrade minner. Det viktigaste *du* kan göra är alltså att vara en förstående och generös medmänniska. Bra öppningsfraser: "Välkommen hit! Varifrån kommer du? Vilket eller vilka språk talar du? Vad kan jag hjälpa dig med?" För ett barn som kommer tillsammans med sin familj är det viktigt att den som tar emot ser barnet utan att vara påträngande, hälsar individuellt på var och en i familjen och riktar sitt välkommen till såväl barn som vuxna.

Arbeta med tolk

Lär dig gärna några hälsningsfraser på de vanligaste språken! Det visar din goda vilja och öppnar för vidare samtal. Många som kommer kan lite engelska, och det ger möjlighet att växla några inledande fraser. Men kan du inte språket bör fortsatta samtal ske med hjälp av tolk. Bäst är om man kan få tillgång till en professionell tolk. Vid alla längre samtal om viktiga frågor är det snarast ett måste. Det gäller inte minst samtal med barn. Sådan tolkning kräver både särskild utbildning och erfarenhet.

När det kommer många asylsökande kan det ibland vara svårt att få tillgång till kvalificerad tolk, särskilt i det löpande arbetet. Då är det av stort värde om det finns flerspråkiga personer bland volontärerna eller i personalen. Bland de som är på flykt kan också finnas välutbildade personer som till exempel talar utmärkt engelska och som kan hjälpa till att överbrygga språkklyftorna i vardagsarbetet. Man bör undvika att låta familjemedlemmar tolka åt varandra. Framför allt ska inte barn tolka åt sina föräldrar i viktiga samtal – det är att ge barnen ett alltför stort ansvar.

Om den du vill tala med visar misstro mot den tolk som anlitas – välj om möjligt en annan. Eller överväg telefontolkning. Närmaste tolkförmedling vet mer om det.

I akuta situationer då tolk saknas kan översättnings- eller bildstödsprogram via internet vara till hjälp².

För dig som inte är så van att samtala via tolk följer här några enkla regler:

- Låt tolken först få presentera sig på båda språken och förklara sin roll!
- Samtala sedan direkt med barnet eller den vuxne, inte med tolken! Vid till exempel sam-

² Som <https://translate.google.se/?hl=sv> och <http://bildstod.se/>

tal med en mamma, säg inte: "Be henne berättat vad hon är orolig för!" utan "Vad är du orolig för?" Och inte: "Vad menade hon nu, tror du? Kan hon förklara bättre?" utan "Nu förstod jag inte. Kan du förklara lite mer?"

- Undvik blickkontakt med tolken, särskilt vid samtal med ett barn! Ett barn kan lätt uppfatta det som en hemlig pakt mellan dig och tolken och hamnar då i underläge.

Vara nyfiken och ödmjuk

Det är en vanlig uppfattning att man måste känna till den nyanländes kultur för att kunna förstå och ge rätt stöd. Det är både rätt och fel. Visst är det bra ju mer vi vet om den miljö som barnet på flykt är sprunget ur. Men det är värt att begrunda vad många biståndsarbetare vittnat om: "Först var jag vilsen. Efter tre månader tyckte jag mig känna till kulturen riktigt bra. Efter ett år insåg jag att jag inte fattat någonting. Då blev jag ödmjuk."

Det kan vara klokt att ha med sig något av den ödmjukheten redan från början. Det är bättre att fråga. Med öppenhet och humor kan vi tillsammans hjälpas åt att utforska de kulturella skillnader som finns mellan oss.

Kulturella skillnader finns också inom ett land. Så är det i Sverige och så är det också i länder som Syrien och Afghanistan. Många från dessa länder brukar också påpeka att de inte längre känner igen sin egen kultur. Den har ersatts av ett slags krigskultur som de står främmande inför. Ett exempel som påverkar barnen: Sagoberättandet på kvällen kan ha ersatts av bekymrade rapporter om aktuella krigshändelser.

Se det positiva

Det är oftast klokt att till en början se till det positiva, alltså till de friskfaktorer som barnet är bärare av. Bra frågor att starta med kan till exempel vara:

- "Vilken lek gillar du bäst?"
- "Spelar du fotboll?"
- "Vem är din bästa kompis?"
- "Hur såg huset ut som ni bodde i innan ni flydde? Kan du rita det för mig? Vilka bodde där?"
- "På vägen hit – var det någon som du lärde känna och kunde vara med?"

Också frågor om det positiva måste ställas med varsamhet. De kan påminna barnet om vad som gått förlorat. Om barnet tystnar eller blir ledset – sitt lugnt kvar. Fråga: "Ska vi prata om något annat? Kanske leka eller spela lite fotboll en stund?" Pressa aldrig barnet till samtal som det inte vill ha!

Om barnet verkar sjukt

Alla nyanlända barn har rätt till en hälsoundersökning. Ibland bör den ske utan dröjsmål. Fråga föräldrarna hur barnet mår och om de känner sig oroliga för barnets hälsa. Ställ samma frågor direkt till det ensamkommande barnet: "Känner du dig frisk? Är det något med kroppen som du är orolig över?"

Känner föräldrarna eller barnet självt minsta oro av det slaget är det tillräcklig grund för *snabb* hälsokontroll. Detsamma gäller om du som ser barnet blir orolig. Var särskilt uppmärksam på:

- Om barnet ser sjukt ut och har haft feber mer än tre dagar.
- Om barnet hostar och har gjort det mer än tre veckor.
- Om barnet har diarré och ser trött och utmatat ut.
- Om barnet har feber och nytilkomna hudutslag.

Sådana symtom ska alltid leda till snabbt läkarbesök. Också barn med huvudlöss eller skabb (starkt kliande hud) bör få hjälp utan dröjsmål,

både för barnets skull och för att undvika smittspridning.

Var också uppmärksam på om barnets utseende och beteende inte stämmer med den uppgivna åldern. Det kan vara tecken på en funktionsnedsättning som inte uppmärksammats tidigare.

Om barnet visar tecken på stress

De flesta barn som befinner sig på flykt har svåra upplevelser bakom sig. Därför är det naturligt att de visar tecken på stress. Men barn reagerar olika:

Några kommer helt ur sin rytm. De blir oroliga, rastlösa och får svårt att koncentrera sig. En del av dem får problem med humöret som kan skifta snabbt, ibland med retlighet och vredesutbrott utan synbar anledning. Många får svårt att somna och kan vakna med ångest efter mardrömmar.

Andra barn reagerar inåt. De blir tysta, hämmade och nedstämda. De slutar leka, blir passiva och vill inte vara med andra. Några tappar all kraft och hamnar i det som vi kallar ett uppgivenhetstillstånd.

Åter andra barn reagerar med kroppen. De kan gå tillbaka i sin utveckling och börjar kanske kissa på sig igen. Några får ont i huvudet eller ont i magen. Andra får diffusa symtom med värk än här, än där, ofta knuten till stark oro över den egna kroppen.

De flesta av de här symtomen kan ses som normala reaktioner på en onormal situation. De brukar dämpas eller försvinna med tiden, om barnet får komma till ro i en mer ordnad tillvaro och komma igång med förskola, skola och meningsfulla sysselsättningar. Men det är viktigt att barn och föräldrar får det hela förklarat för sig. En bra informationsfolder för föräldrar till mindre barn kan laddas ner från Rikshandboken för barnhälsovård³.

Var särskilt uppmärksam på:

- Om föräldrarna uppger att de inte orkar med barnets reaktioner.
- Om barnet, till exempel ett ensamkommande barn i tonåren, säger sig inte känna igen sig själv längre och ber om hjälp, på egen hand eller via en kompis.
- Om barnet visar tecken på nedstämdhet eller uppgivenhet, inte vill äta, inte göra någonting och kanske inte ens vill leva längre.

I sådana lägen är det viktigt att barnet och de föräldrar som finns tillgängliga får hjälp direkt. Sist i Del 2 finner du uppgifter om var hjälp finns att få.

Allt arbete med att se till så att barnen får den hjälp de behöver och har rätt till blir enklare om de är registrerade på Migrationsverket som asylsökande. I Del 3 kan du läsa mer om vilka rättigheter asylsökande och papperslösa barn har enligt svensk lag. ■

³ <http://www.rikshandboken-bhv.se/Texter/Barnhalsovard-for-invandrarbarn/Informationsmaterial-till-foraldrar/>

Att tänka på:

- Var en intresserad, varm och öppen medmänniska – det räcker långt!
- Möt barnet på flykt på samma sätt som du möter din bästa väns barn eller barnbarn!
- Blunda inte för riskfaktorerna men håll samtidigt utkik efter de friskfaktorer som verkar ha varit viktigast för det barn du möter!
- Gör vad du kan för att sjuka, oroliga och allvarligt stressade barn ska få hjälp så snabbt som möjligt!



DEL 2

Bra att veta

I

Barn i kris

DE FLESTA BARN PÅ flykt är barn i kris. De har varit med om svåra upplevelser, ofta under lång tid. Hur barn påverkas beror på deras ålder och utvecklingsnivå, liksom på de risk- och friskfaktorer som varit verksamma (se Del 1). De symtom barnen visar säger sällan något om vad de varit med om – bara att de haft det svårt. Det kan till och med vara så att ett barn med få eller inga symtom kan ha varit med om svårare upplevelser än många andra. Det gäller särskilt de barn som fått ta ett stort ansvar för syskon, föräldrar eller kompisar. Det har helt enkelt inte funnits utrymme för dem att visa tecken på svaghet. Ibland kommer symtomen senare när barnen fått komma till ro i en trygg miljö och kanske till och med fått permanent uppehållstillstånd. Det kan väcka både förvåning och oro i omgivningen. Varför kommer symtomen nu när barnet äntligen fått det bättre?

Gemensamt för alla de här barnen är att de levt under stress. Den viktigaste uppgiften för oss som möter dem blir därför att minska stresstrycket. I arbetet med barn i krigets Beirut på 1980-talet utvecklades den så kallade STOP-modellen med just det syftet⁴. Den var från början avsedd för utbildning av lokalanställda och volontärer i Libanon men har se-

dan kommit att användas i många olika sammanhang.

STOP-modellen är ingen behandlingsmetod utan ett redskap för det förebyggande arbetet. Principerna har stöd i aktuell forskning på området. Här följer en uppgraderad kortversion. Använd den som en checklista för att kolla att alla de viktiga bitarna finns på plats i din verksamhet!



Föreställ dig en STOP-skylt av den typ som du kan möta var som helst i världen. Men nu betyder den STOPPA STRESSEN! Var och en av de fyra bokstäverna står för ett par viktiga nyckelord.

⁴ STOP-modellen utformades av barnläkare Lars H Gustafsson och barnpsykolog Agneta Lindkvist efter inspirerande samtal i Bergen med barnpsykologerna Atle Dyregrov och Magne Raundalen. Den presenterades första gången vid ett NGO-forum i samband med UNICEFs styrelsemöte i New York 1986

S

Structure and Safety (Struktur och Säkerhet)

Barn i krig och på flykt har länge levt under otrygga och mer eller mindre kaotiska yttre förhållanden. Det har påverkat också deras inre liv. Barn behöver en grundrytm i tillvaron för att känna trygghet och kunna utvecklas. Men för de som är på flykt har det mesta kommit i olag. En första uppgift blir därför att så snabbt som möjligt hjälpa barnet och familjen att få tillbaka en mer ordnad tillvaro där barnet kan känna sig tryggt.

Återställ dygnsrytm och rutiner! Värdet av måltider och sömn på någorlunda bestämda tider kan inte överskattas. Barn och familjer bör också uppmuntras att återuppta tidigare fasta rutiner som berättande, sagoläsning, födelsedagsfirande, bönestunder och andra aktiviteter som tidigare varit viktiga för barnet.

Ordna boendet! De ständiga förflyttningarna blir en allt tyngre stressfaktor. Därför bör man just för barnens del så långt möjligt undvika provisoriska boenden. När de blir nödvändiga ska de göras så kortvariga det går.

Gör tillvaron förutsägbar! Ovisshet om vad som ska ske närmast har alltför länge präglat barnens liv. De behöver nu få komma in i en tillvaro som kan förutses och planeras. Därför är det viktigt att snabbt komma in i asylprocessen och få både den och andra saker som ska ske tydligt förklarade.

Skapa lugn och ordning där du är! Stressade barn behöver få möta lugna vuxna som utstrålar förtröstan och vet vad de håller på med. För det krävs en fungerande organisation där var och en vet sin uppgift, känner arbetsglädje och har bra stöd av varandra och av sin ledning.

T

Talking and Time (Tala med och Tid)

Om man känslomässigt ska kunna bearbeta något som hänt i ens liv måste man först fatta vad man varit med om. Många barn på flykt har dålig koll på det. Det gäller även tonåringar. Situationen i landet de kommer ifrån är ofta så förvirrad att även vuxna specialister har svårt att förstå den. Under flykten har sedan mycket hänt som tycks ha saknat mening och sammanhang. Särskilt mindre barn lämnas utanför de vuxnas samtal och får försöka förstå på egen hand. Det ökar bara förvirringen.

Berätta för barnen! Föräldrar till de mindre barnen måste uppmuntras att berätta vad de vet, varför de gav sig iväg medan andra stannade eller blev lämnade kvar och vad som hänt längs vägen. Och samtidigt vara öppna för barnens frågor och ge så ärliga besked som möjligt. Även ensamkommande barn behöver få veta mer, till exempel om vad som egentligen pågår i deras hemland. Här kan tidigare anlända från samma land, som modersmåls lärare eller andra medarbetare, vara till stor hjälp. Så får vi andra förklara vad som händer här i vårt land på ett sätt som barnen förstår.

Låt barnen berätta! Ett barn har alltid rätt att få komma till tals. I asylprocessen på Migrationsverket ska barnen, också de mindre, som huvudregel alltid erbjudas att berätta om sina upplevelser om de själva vill. Även i andra sammanhang är det både naturligt och viktigt att tala med barnen direkt om vad de varit med om och om hur de vill ha det nu. Det kan ske vid hälsoundersökningen och inför skolstarten. I det dagliga arbetet på mottagningscentraler och boenden är det viktigast att hålla samtalet igång om vardagens frågor, bygga upp förtroende efter hand

O

och vara öppen för de samtal barnen själva tar initiativ till. Mer utforskande samtal om ett barns traumatiska upplevelser bör lämnas till dem som har erfarenhet av sådana samtal.

Ge barnen tid! Många av de svåraste upplevelser som ett barn i krig eller på flykt varit med om kan ligga djupt gömda i medvetandet. Det kan gälla upplevelser av sexuella övergrepp eller av att själv ha deltagit i grymheter, till exempel som barnsoldat. För att kunna gå vidare i livet kan det bli viktigt för barnet att få berätta om allt detta för någon. Men barnet måste få möjlighet att välja både tidpunkt och person. Berättelser om sådana upplevelser, ofta präglade av både sorg och skam, får aldrig forceras fram. Det krävs ibland både social trygghet och en långvarig förtroendefull relation med en stabil vuxenkontakt innan barnet är redo att berätta.

Options and Organized activities (Möjligheter och Organiserade aktiviteter)

Forskning kring barn med traumatiska upplevelser har visat hur viktigt det är att barnet finner egna strategier eller knep för att hantera oro, ångest och smärtsamma minnen. För några fungerar en motionsrunda eller fotboll bäst, för andra musik- eller bildskapande, för åter andra bön eller meditation på bestämda tider, i ensamhet eller tillsammans med andra. Exempelen på sådana möjlighetsskapande aktiviteter kan mångfaldigas – barn är uppfinningsrika. **Hör med varje barn och underlätta för barnet att använda de strategier som verkar fungera bäst!**

Alla som arbetat i krigsdrabbade länder vet hur viktig skolan är för barnens psykiska hälsa. Om skolorna tvingas stänga börjar barnen snabbt må sämre. Skolan ger dagarna ordning och innehåll och står för ett slags öar av normalitet mitt i kaos. Den ger de kunskaper och färdigheter som barnen behöver i framtiden, oavsett hur deras liv kommer att se ut. Den ger också lärarna möjlighet att tala med barnen om det som händer omkring dem. Det är också orsaken till att UNICEF i sitt arbete i krigsdrabbade länder och i de stora flyktinglägren prioriterar att hålla skolor öppna.

Det tycks alltså vara barnens egna överlevnadsstrategier tillsammans med de vardagliga verksamheterna, som förskola, skola och fritidsaktiviteter, som betyder mest för barnens möjligheter att rehabiliteras och återanpassas till ett mer normalt liv. För många av barnen kan det vara tillräckligt. För några behövs dessutom mer individuellt anpassade insatser, som särskild undervisning, stödsamtal eller terapi, och då ska de resurserna finnas till hands.

Låt barnen leka! I leken kan ett barn få en fristad från all oro som finns runtomkring. Med fantasins hjälp kan barnen skapa en alternativ värld som ger hopp och framtidstro. En värld där barnen har möjlighet att påverka det som sker och där det goda till slut kan vinna över det onda. I leken kan barnen ibland också bearbeta det som hänt. Men många barn som levt i krig eller på flykt har haft små möjligheter att leka och har ibland glömt hur man gör. Därför behöver de hjälp med att komma igång igen.

Lek, läs och sjung med barnen! Ta med barnen ut och lek med dem. Be dem berätta hur de lekte tidigare och visa några av dina egna favoritleksaker. Tala med biblioteket och se till så att det finns böcker på de vanliga invandrarspråken där du arbetar. Låt någon som talar barnens modersmål läsa och sjunga med de yngre, och gärna också med de äldre barnen, varje dag, gärna på en bestämd tid. Eller berätta fritt ur sagoskatten från ursprungslandet.

Ordna aktiviteter för de äldre barnen! Några gillar fotboll, och för dem är det en utmärkt aktivitet, liksom annan idrott. För andra barn passar andra alternativ bättre. Låt barnen själva vara med och bestämma. På flera håll har ensamkommande startat egna verksamheter som blivit mycket uppskattade. Ett exempel är Mötesplats Otto i Malmö. Kontakta gärna Ensamkommandes förbund⁵ för att få fler tips.

Förskola och skola ett måste! Målet ska vara att varje barn får börja senast en månad efter ankomsten till Sverige. När många kommer samtidigt kan det ibland vara svårt att ordna men dröjsmålet får inte bli för långt. Olika kommuner har olika lösningar för hur verksamheten organiseras. Elevhälsan har ett viktigt ansvar för att nyanlända skolbarn får ett bra mottagande och en skolgång anpassad efter varje barns behov.

P

Parent and Acting Parent support (Stöd till föräldrar och vikarierande föräldrar)

Vi har redan betonat vikten av att föräldrar får stöd. Föräldrarna är ofta trötta, osäkra och oroliga och behöver få svar på sina frågor om barnen. Det gäller också de vuxna personer som går in som ett slags vikarierande föräldrar för ensamkommande barn, som god man eller särskild förordnad vårdnadshavare. Ibland får också någon i personalen på ett boende, en socialsekreterare eller en volontär en sådan oväntad men viktig roll. Barnet har funnit någon som går att lita på och tala med. En sådan person, som ibland bara är några år äldre än barnet, kan bli en viktig *friskfaktor*, men då krävs stöd från någon mer erfaren om det hela ska bli bra.

Se till att föräldrar till mindre barn snabbt kommer i kontakt med barnhälsovården (BVC) och de föräldrastödjande aktiviteter som finns där! Att få gå på regelbundna hälsobesök med sitt barn och få barnets vaccineringskompletterade är också en del av den goda strukturen som alla nyanlända behöver.

För föräldrar till skolbarn är regelbundna samtal med klassläraren nödvändiga! I samband med att barnet börjar skolan bör elevhälsan också alltid vara inkopplad, så att barnets behov kan bedömas. Många föräldrar behöver också i fortsättningen en stadigvarande kontakt med skolsköterskan eller någon annan inom elevhälsan.

Om du arbetar med ensamkommande barn – se till att den som får den mest förtroliga kontakten med ett barn alltid har någon mer erfaren att tala med! Särskilt om barnet visar tecken på oro, stress eller nedstämdhet. ■

⁵ ensamkommandesförbund.se

STOP-modellen

Structure and Safety
(Struktur och Säkerhet)

Options and Organized
activities (Möjligheter och
Organiserade aktiviteter)



Talking and Time
(Tala med och Tid)

Parent and Acting Parent sup-
port (Stöd till föräldrar och vika-
rierande föräldrar)

II

Vanliga frågor

I DET HÄR KAPITLET svarar vi på några vanliga frågor vi får från dem som möter barn på flykt. Se dem som ett urval. Hör gärna av dig till UNICEF Sverige om det är andra frågor du tycker vi bör ha med!

Vilka smittorisker finns, och hur kan vi arbeta förebyggande?

De vanligaste sjukdomarna hos barn på flykt är övre luftvägsinfektioner och magsjukor av samma slag som vi ser hos andra barn, och med samma smittsamhet. Om barn och familjer bor trångt kan risken öka för att de smittar varandra och andra i omgivningen. Eftersom barn på flykt oftare har sämre motståndskraft kan även enkla infektioner få ett allvarigare förlopp. Vid tecken på det ska sjukvården kontaktas.

Några av barnen kan ha mer allvarliga sjukdomar som mässling, tarmparasitsjukdomar, tbc, hepatit eller HIV-smitta. Vid tydliga tecken på sjukdom ska barnen hänvisas till akutsjukvården.

Alla barn ska prioriteras till erbjudande om hälsoundersökning och komplettering av vaccinationer.

För dig som möter barnen som volontär eller i ditt arbete är risken att bli smittad låg vid normal kontakt. Viktigast är att följa vanliga hygienregler:

- Tvätta händerna ofta och noga med tvål och vatten.
- Tvätta alltid händerna före måltid, vid mathantering och efter toalettbesök! Handsprit kan vara ett alternativ när andra tvättmöjligheter saknas.
- Använd handskar vid sårömläggning.

Med enkla medel kan vi skapa förutsättningar för att minska risken för smitta hos barn och vuxna:

- Ge instruktioner om att tvätta händerna med tvål och vatten, särskilt efter toalettbesök, före matlagning och inför måltid.
- Flytande tvål och engångshanddukar på toaletterna.
- Täck alla sår med förband.
- Ge instruktion om att hosta och nysa i armvecket.
- Alla ska ha tillgång till egen handduk och tandborste.
- Städa toaletter och duschrum dagligen.
- Städa lokalerna där barnen vistas noggrant och regelbundet.
- Släng trasiga och avlagda kläder.

För arbete med barn på flykt ger det vaccinationsprogram vi har i Sverige ett tillräckligt skydd.



Ibland betar sig inte föräldrar till barn på flykt så som vi förväntar oss. Det kan väcka förvåning och oro. Det är lätt att man förklarar det hela med att familjen kommer från en annan kultur. Men ofta finns helt andra orsaker.

Om du är osäker på vad du är vaccinerad mot – ta kontakt med din vårdcentral för att få råd. Vid arbete inom sjukvården och vissa andra verksamheter kan vaccination mot hepatit B rekommenderas. Hör med din arbetsgivare om det.

Stämmer åldern på barnet?

Frågan blir oftast aktuell när det gäller ensamkommande, särskilt de som befinner sig kring 18-årsgränsen. Eftersom den som är under 18 år ses som barn, och därmed har särskilda rättigheter enligt både barnkonventionen och svensk lag, är det för just dessa barn särskilt angeläget att, om möjligt, fastställa åldern. Också för yngre barn kan det vara viktigt, till exempel för att barnet ska placeras i rätt årskurs i skolan.

Men frågan om åldersbedömning är både juridiskt, medicinskt och etiskt komplicerad. En självklar regel bör vara att godta den ålder som föräldrarna eller barnet självt uppger – så länge uppenbara skäl inte talar emot. Men det är inte säkert att vare sig barnet eller föräldrarna känner till den exakta åldern. Ibland gjordes aldrig någon födelseregistrering, vid andra tillfällen har alla handlingar förkommit. Föräldrar kan ibland komma på vilket födelseår som är aktuellt genom att förknippa barnets födelse med annat som inträffade i landet eller i familjen vid

samma tid. Andra som tidigare flytt från samma område kan här vara till stor hjälp. För ensamkommande kan det vara svårare – deras första minnen är från en tid de ofta inte kan ange.

Det finns också annat som gör en exakt bestämning av åldern svår. Barn utvecklas och mognar i olika takt. Puberteten inträffar vid olika åldrar, vilket i sin tur påverkar tillväxten. Ärftliga faktorer spelar in, men också sociala och kulturella. Barn som tidigt fått ta ett stort ansvar och fått klara sig själva gör ofta ett äldre intryck än vad som motsvaras av deras faktiska ålder.

Olika metoder har prövats för att göra en så kallad medicinsk åldersbedömning. Även med de mest avancerade av dessa metoder är osäkerheten stor. Inte minst kring 18-årsgränsen, där felmarginalen med hittills använda metoder är åtminstone plus/minus två år, både uppåt och nedåt. Den som bedöms vara 18 år kan alltså vara både 16 och 20. Flera utredningar pågår om dessa frågor, i Sverige liksom även internationellt. Tills vidare får vi leva med den osäkerhet som finns.

Enligt vår och UNICEFs uppfattning får inget barn berövas sina rättigheter för att det på felaktiga grunder uppfattas som vuxen. I tveksamma fall ska alltid åldern bedömas till barnets fördel.

Varför betar sig föräldrarna som de gör?

Ibland betar sig inte föräldrar till barn på flykt så som vi förväntar oss. Det kan väcka förvåning och oro. Det är lätt att man förklarar det hela med att familjen kommer från en annan kultur. Men ofta finns helt andra orsaker.

Föräldern brusar upp, bråkar med barnet utan anledning och kan då bli hårdhänt. Beteendet kan visserligen bero på att föräldern även normalt har ett hett temperament och att det i den kultur familjen tillhör finns en större tolerans inför hårdhänt behandling av barn. Men minst lika troligt är att beteendet har samband med den stress föräldern lever under. Ett vanligt tecken på posttraumatisk stress är just humörsvingningar och brist på impuls kontroll:

- Förklara för föräldern att du förstår att hon eller han kan bli arg eftersom allt är som det är just nu, och hör efter om föräldern behöver mer hjälp!
- Råd föräldern att när ilskan kommer ta en egen timeout, alltså gå undan ett tag och lugna ner sig i stället för att rikta ilskan direkt mot barnet!
- Klargör att brysk behandling, som inlåsning, aga och kränkande tillmälen, inte är tillåten enligt svensk lag, hur arg man än är!
- Föreslå föräldern att gå med i en föräldragrupp, till exempel via BVC eller socialtjänsten, och åta dig att förmedla den kontakten!

Om detta inte hjälper eller om du misstänker att barnet far illa har du skyldighet att anmäla det till socialtjänsten.

Föräldern ser inte efter barnet utan låter det driva omkring vind för våg. Beteendet kan uppfattas som om föräldern inte bryr sig om barnet men har oftast andra orsaker. Alla som suttit i skyddsrum under granatbeskjutning, eller som tillbringat någon vecka tillsammans med ett svårt sjukt barn på

barnkliniken, vet vad det här är fråga om. När allt ser ut att ordna upp sig och spänningen släpper behöver man få komma ifrån varandra en stund. För att sedan kunna orka med fortsättningen.

Säg till föräldern: "Nu ser jag att du behöver få vara för dig själv. Gå ut och ta en promenad, eller lägg dig för att vila, så tar jag hand om barnet tills du är tillbaka!"

Undersök om barnet kan få förtur till placering i förskola, skola eller annan gruppverksamhet!

Den förälder som trots sådana insatser inte ser ut att orka med sina barn behöver hjälp. Någon som har erfarenhet av samtal med stressade och uppgivna föräldrar, som en BVC-sjuksköterska, skolsköterska eller socialsekreterare, måste då ta sig tid att samtala med föräldern för att se vilka insatser som krävs. Vi vet idag att anknytningen mellan föräldern och barnet kan skadas av svåra upplevelser, men också att den kan göras hel igen.

Talar barnet sanning?

Kan jag lita på vad barnet säger? Ibland stämmer inte det med vad andra berättat eller med annan information som finns. Ibland ändras barnets historia när barnet senare berättar om det hela. Och ibland låter berättelsen bara otrolig i största allmänhet.

Frågan är inte lika enkel som den först kan tyckas. Om vi tänker att ett barn alltid talar sanning leder det oss fel. En bättre utgångspunkt är att ett barn gör så gott det kan med tanke på omständigheterna.

Under stress fungerar inte minnet som vanligt. Vi behöver riktmärken för att våra minnen ska forma en berättelse som hänger ihop. Under krigs- och flyktförhållanden blir allt förvirrat och flyter samman. Då blir det svårt för en vuxen, och än svårare för ett barn med mindre erfarenhet, att minnas exakt när, var och i vilken ordning saker och ting hände.



Ju närmare du kommer barnet, desto mer känner du vad barnet känner. Ovissheten tär på krafterna hos er båda.

Efter plötsliga och oväntade händelser minns vi ofta knivskarpt det centrala i händelsen, som dödshotet, misshandeln eller ögonblicket när båten började ta in vatten, medan det som hände tidigare och just efteråt lätt suddas ut. Hjärnans minnescentrum försöker sedan rekonstruera händelseförloppet så att berättelsen ska få mening. Men hjärnan får då pröva sig fram och ändrar sig ibland för att sammanhanget ska bli rimligt. Allt det sker oftast utan att vi själva är medvetna om det.

Ett barn som befinner sig i livsfara mobiliserar gärna sin fantasi för att skapa en annan verklighet som går att leva med. I efterhand kan det vara svårt för barnet att minnas exakt vad som var fantasi och vad som var verklighet. På samma sätt kan barnet ha svårt att avgöra vad barnet själv blev vittne till och vad barnet fick höra berättas för sig – men där fantasin gjorde det som berättades så verkligt att barnet tyckte sig ha sett det med egna ögon.

Ett barn som blivit utsatt för grymma övergrepp, som tortyr eller grova sexuella kränkningar, kan ha svårt att närma sig minnen som innehåller så mycket smärta och skam. Hjärnan kan då hjälpa barnet att konstruera en täckhistoria som ett plåster på ett blödande sår. Barnet vet att såret finns. Men under lång tid kan det göra för ont, eller kännas för riskfyllt, att slita av plåstret.

Allt detta tillsammans gör att det barn som anstränger sig för att vara så ärligt det bara går ändå kan ha svårt att lämna en berättelse som i alla delar är "objektivt sann". Den som inte för-

står det och ifrågasätter barnets goda vilja gör barnet illa.

Till det kommer att en del barn, inte minst ensamkommande, av familjen, men oftast av flyktingsmugglare, direkt uppmanas att lämna en berättelse som inte stämmer med verkligheten. Ibland med förespeglingen att det ska öka chansen för dem att få asyl. Men lika ofta för att smugglarna inte ska avslöjas. En del barn väljer att vara lojala med sina smugglare, åtminstone under en tid. Andra inte.

Polisen och handläggarna på Migrationsverket har sina instruktioner. För dig som möter barn på flykt i andra sammanhang föreslår vi följande hållning:

- Godta den berättelse barnet lämnar utan att ifrågasätta!
- När barnet vid ett senare tillfälle lämnar en ny version, säg då inte: "Så sa du inte förra gången – vad är det som gäller egentligen?" Säg hellre: "Så spännande att du berättar det så här nu! Det märks att vi börjar känna varandra ganska bra, du och jag!"

Med en sådan hållning visar du att du lagt märke till förändringen. Men också att du förstår hur minnet fungerar, att du finns kvar och att du är beredd att ta emot fler förtroenden. Ju mer tillit barnet känner till den som lyssnar, desto mindre blir barnets ångest inför vad som hänt tidigare i livet och hur det ska uppfattas av andra. Och desto sannare blir den berättelse som så småningom växer fram.



Barnets oro smittar lätt av sig på dig som ska finnas där som stöd. För vad ska du svara barnet? Kan du ge barnet en känsla av hopp när du själv inte vet hur det blir? Det här är ett stort dilemma för alla oss som arbetar med barn på flykt, vare sig vi gör det professionellt eller ideellt.

Att få följa sådana processer hör till det mest givande i arbetet med barn på flykt. Det ger oss kunskap om hur minnet fungerar vid svårigheter i livet och om hur mental sår läkning går till. Hos oss alla.

Får barnet stanna och kan familjen återförenas?

Du som arbetar med barn på flykt dras snabbt in i de känslor av osäkerhet och oro som präglar det asylsökande barnets vardag: "Får jag stanna, tror du? Kan jag få hit mina föräldrar och syskon så att vi får vara tillsammans igen?"

Ju närmare du kommer barnet, desto mer känner du vad barnet känner. Ovissheten tar på krafterna hos er båda. När många asylsökande kommer kan väntan på asylprövning och besked om uppehållstillstånd kännas alldeles orimligt lång, trots att Migrationsverket prioriterar barnärenden. Och hos det asylsökande barnet ökar oron snabbt om permanenta uppehållstillstånd ersätts med tidsbegränsade och, än mer, om möjligheterna till familjeåterförening försvåras: "Vad är det för mening med att jag försöker lära mig svenska och får kompisar här om jag ändå inte får stanna? Varför ska jag vara här om jag inte får leva med min familj?"

Barnets oro smittar lätt av sig på dig som ska finnas där som stöd. För vad ska du svara barnet? Kan du ge barnet en känsla av hopp när du själv inte vet hur det blir? Det här är ett stort dilemma för alla oss som arbetar med barn på flykt, vare sig vi gör det professionellt eller ideellt. Vi vill vara lojala med barnet men är samtidigt, i barnets ögon, representanter för ett samhälle som kanske inte vill låta barnet stanna eller som inte vill göra familjeåterförening möjlig. Här några råd:

- Förklara noga för barnet hur asylprocessen går till, att du inte kan påverka den och att både barnet och du måste leva med de beslut som fattas, vad vi än tycker om dem!
- Berätta också att var och en i ett demokratiskt samhälle har rätt att säga sin mening, protestera och göra vad man kan för att ändra på de regler som gäller – och att det är därför du engagerat dig i den organisation där du är verksam!

Varje möte med ett barn är ett viktigt möte. Att ge hopp är inte att lova tunt utan att finnas till, dela barnets känslor och tankar – och aldrig överge. Allt vi gör tillsammans idag har ett värde också imorgon. ■



Ta hand om dig själv, samarbeta – och be om hjälp!

ATT MÖTA BARN PÅ flykt kan liknas vid biståndsarbete på hemmaplan. Du kommer i kontakt med en verklighet som du kanske inte varit i närheten av tidigare. Du möter människor, både barn och vuxna, som befinner sig i kris och ibland i extrema utmattningstillstånd. Många av dem har svåra upplevelser bakom sig, och för de flesta är framtiden oviss.

Att befinna sig mitt i en sådan verklighet är knappast möjligt utan att du själv blir påverkad. Världens orättvisor blir så uppenbara. Ju närmare du lär känna de som kommer, desto tydligare blir det att de haft det svårare än vad som riktigt går att föreställa sig, men att de i övrigt är som vi. "Det kunde lika gärna ha varit jag", är en vanlig replik från den som på allvar börjat lyssna till berättelser från nyanlända. Det kan öka din beslutsamhet att hjälpa till så gott du kan. Men det kan också ge dig en känsla av vanmakt – problemen tycks vara så oöverkomliga. Ofta pendlar känslan mellan de båda tillstånden.

Risker vid känslomässigt engagerande arbete

En risk vid allt arbete med människor i kris är att du blir så starkt känslomässigt påverkad att du inte orkar tänka på något annat. Du kan få

svårt att sova på nätterna och orkar inte med din familj, dina vänner och dina andra intressen som tidigare. Humöret påverkas lätt, ibland åt det deppiga hållet, ibland åt det irriterade. Andra symtom att vara uppmärksam på är smärta, koncentrations- och minnessvårigheter, oro, ångest, trötthet som inte går att sova bort. I vissa fall kan känslomässig överbelastning leda till att man försöker hålla verkligheten ifrån sig genom ett mer avståndstagande förhållningssätt som kan leda till cynism.

Det är klokt att vara uppmärksam på tidiga symtom både hos sig själv och hos varandra i arbetsgruppen. Om man tar symtomen på allvar och ger sig själv möjlighet till återhämtning minskar man risken för att hamna i det som kallas utmattningssyndrom.

Råd för kraft och arbetsglädje

Inom biståndsorganisationerna finns lång erfarenhet av hur man bäst ska hantera risker av det slaget. Här följer några av de viktigaste råden:

Arbeta aldrig ensam! Se till att du har människor omkring dig som du kan dela dina tankar och erfarenheter med. Bäst är förstås om du kan få ingå i ett arbetslag. Men några uppgifter, som att vara god man eller särskild för-

ordnad vårdnadshavare, är till sin natur ensam-
arbete. Du som har sådana uppdrag – tala med
din uppdragsgivare så att du får möjlighet till
regelbundna träffar med andra i samma funktion.

Se till att du får utbildning för din uppgift! Ju
mer kunskap du har, desto mindre är risken för
att du bränns ut i förtid. Om du vet mer om de
förhållanden barnen och deras familjer kom-
mer ifrån, om normala och mer ovanliga reak-
tioner på stress och om vart du kan vända dig
för att lära dig mer och få hjälp, så kan du också
sätta in det du ser i sitt sammanhang. Det ger
dig också bättre möjligheter att bedöma vad
som är just *din* uppgift, alltså vad du kan göra
och vad du bör lämna till andra.

Säg ifrån om brister i organisationen! En van-
lig orsak till utmattningstillstånd är att arbets-
platsen inte fungerar. Just i arbetet med barn
i kris, som väcker så starka känslor, är det ex-
tra viktigt med en tydlig organisation. Där var
och en vet sin uppgift, där ledningen fungerar
och där det alltid finns tillgång till stöd när det
behövs. Inte minst är det viktigt att tydliggöra
volontärernas roll i förhållande till de professio-
nellas. Volontärernas insatser har fått allt större
betydelse i arbetet med både barn och vuxna
på flykt. Det är bra. Men vissa arbetsuppgif-

ter *ska* utföras av professionella medarbetare,
vars verksamhet på ett annat sätt är reglerad av
kompetenskrav, sekretessregler och yrkesetiska
koder. Du som är volontär – tala med den som
leder verksamheten om detta så att du vet vad
som gäller just där du är.

**Se till att du får vila och tid för återhämt-
ning!** Om du ska orka arbeta engagerat och
uthålligt med barn på flykt måste du få möj-
lighet att koppla av och göra annat ibland. Var
noga med sömnen och vårda kontakten med
familj och vänner. Släpp inte dina viktigaste
fritidsintressen. Lär dig gärna någon form av
meditations- eller avslappningsövningar.

Dokumentera! Från biståndsarbetet vet vi att
en vanlig dagbok, eventuellt kompletterad av
bilder eller filmklipp, kan vara ett enkelt sätt att
löpande reflektera över och bearbeta det man
är med om. Men observera: Var noga med den
sekretess som gäller där du har dina uppgifter.
Lägg till exempel aldrig ut bilder av barn på
flykt eller av deras föräldrar på sociala medier!
Det gäller inte minst ensamkommande.

Fråga efter hjälp när du behöver det! Att be
om hjälp är inte tecken på bristande kompetens,
snarare på gott omdöme. Vilka möjligheter till
hjälp som finns att få varierar stort i landet. Här



**Volontärernas insatser har fått allt större
betydelse i arbetet med både barn och
vuxna på flykt. Det är bra. Men vissa
arbetsuppgifter ska utföras av professio-
nella medarbetare, vars verksamhet på ett
annat sätt är reglerad av kompetenskrav,
sekretessregler och yrkesetiska koder.**

vill vi bara peka på några hjälpinstanser som ska finnas överallt. I Del 3 har vi listat andra myndigheter och organisationer som också är bra att känna till.

Här får du hjälp

Socialtjänsten har en nyckelroll i allt flyktingmottagande, inte minst för ensamkommande. Det är socialtjänsten som ska se till så att alla ensamkommande barn får någonstans att bo, liksom att de förses med god man eller särskild förordnad vårdnadshavare. Då ett barn fått uppehållstillstånd har socialtjänsten skyldighet att hjälpa barnet att söka efter sina föräldrar. Socialtjänsten kan också inrätta gruppverksamhet för föräldrastöd. Inom socialtjänsten finns oftast en flyktingsamordnare eller en hel flyktingenhet. Kontakta kommunens växel för besked.

Barnavårdscentralen (BVC) har stor betydelse för alla barn upp till och med 5 år. Här följs alla barns hälsa, vaccinationsskyddet kompletteras och föräldrarna erbjuds föräldrastöd, oftast i grupp. BVC får man enklast kontakt med via närmaste vårdcentral. I varje landsting finns också en central barnhälsovårdsenhet med en barnhälsovårdsöverläkare och andra specialister. Närmaste BVC vet mer om detta. Du kan också ringa landstingets eller regionens växel för att fråga.

Elevhälsan arbetar hälsofrämjande och förebyggande och har ansvar för hälsouppföljningen av alla barn i skolan, från förskoleklassen till och med gymnasieskolan. Verksamheten är olika organiserad i kommunerna. Ibland finns särskilda resursenheter med ansvar för flera skolor. Läkare, sjuksköterska, psykolog, kurator och specialpedagog ska alltid finnas tillgängliga. Tala med skolsköterskan på den skola där barnet går.

Vårdcentralen kan du alltid vända dig till vid akuta hälsoproblem. Där avgör man om mer avancerad specialishjälp behövs. Det är också oftast vårdcentralen som svarar för den inledande hälsoundersökning som alla barn har rätt till, såvida inte den verksamheten har delegerats till en särskild mottagning, ofta kallad Flyktinghälsan. Vårdcentralen kan ge besked.

På många håll i landet finns **särskilda behandlingsenheter för barn med svåra traumatiska upplevelser**, oftast inom ramen för landstingens barnpsykiatri men några också drivna av frivilligorganisationer. Vid behov kan remiss dit utfärdas av BVC, elevhälsan eller vårdcentralen.

Inom **kyrkor och andra trossamfund** finns ofta ett stort engagemang för både barn och vuxna på flykt. På många håll ordnas verksamheter för barn i alla åldrar. Det kan också vara en viktig del av rehabiliteringen att tillsammans med andra få återuppta sin trosutövning. ■

Råd för kraft och arbetsglädje:

- Arbeta aldrig ensam
- Se till att du får utbildning för din uppgift
- Säg ifrån om brister i organisationen
- Se till att du får vila och tid för återhämtning
- Dokumentera
- Fråga efter hjälp när du behöver det



DEL 3

Fakta i fickformat

I

Barnkonventionen om barn på flykt

FN:S BARNKONVENTION ÄR en bra utgångspunkt när vi ska beskriva vilka rättigheter ett barn på flykt ska ha. Det här kapitlet handlar om den. Vad som gäller enligt svensk lagstiftning kan du läsa om i nästa kapitel.

Sverige har lovat FN att anpassa lagstiftning och praxis efter innehållet i konventionen. Men den är inte i sin helhet svensk lag. UNICEF och andra organisationer har länge arbetat för att det ska bli så. Regeringen har nu beslutat verka för att konventionen ska bli svensk lag. En proposition väntas under våren 2016. Förhoppningsvis blir lagen gällande från 2017.

Barnkonventionen antogs av FN:s generalförsamling 1989. Formellt har nu alla stater utom USA ratificerat konventionen, det vill säga undertecknat och åtagit sig att följa den. Den gäller därför både i barnets hemland och i det mottagande landet.

Se till så att barnkonventionen finns tillgänglig på den plats där du möter barn på flykt!⁶

Se dig själv som en lokal barnombudsman – meddela din arbetsgivare, eller den organisation du arbetar för, om du anser att ett barn inte får sina rättigheter tillgodosedda!

Barn är människor

Redan i konventionens inledning slås fast att barn är människor och därför ska ha samma mänskliga rättigheter som alla andra. Ett barns människovärde får därför aldrig kränkas, inte heller barnets känsla av värdighet. Ingen får behandlas på ett föraktfullt eller förnedrande sätt. Eftersom ett barn på grund av sin omognad och sin brist på erfarenhet är särskilt sårbart ska det dessutom ha ett antal särskilda rättigheter. Det är dem barnkonventionen handlar om.

De fyra grundprinciperna

De viktigaste delarna i barnkonventionen finns återgivna i de fyra grundprinciperna som kan sägas bära upp hela konventionen.

Barnets bästa ska vara vägledande vid allt beslutsfattande och vid alla åtgärder som rör barn och unga (artikel 3). När du, en beslutsförfattare eller en myndighet funderar över vad som ska göras när ett barn är inblandat ska därför den första frågan vara: Är det här beslutet eller den här åtgärden verkligen till barnets bästa? Varje beslut av en myndighet ska därför

⁶ Barnkonventionen i sin helhet, liksom en lättläst kortversion, kan laddas ner på <https://UNICEF.se/barnkonventionen>

föregås av en barnkonsekvensanalys. Förslag till hur en sådan kan utföras finns hos barnombudsmannen (BO).⁷

Inget barn får diskrimineras på grund av härkomst, kön, religion, funktionsnedsättning eller andra liknande skäl (artikel 2). Ett barn som kommer till Sverige ska alltid, utan undantag, ha samma rättigheter som vilket svenskt barn som helst. En viktig konsekvens är att barnet aldrig får straffas för föräldrarnas agerande. Om föräldrarna låtit bli att söka asyl eller gömt sig efter ett beslut om avvisning ska barnet ha samma rättigheter ändå, till exempel rätt till skolgång och sjukvård.

Barn och unga har rätt till livet och ska tillåtas att utvecklas i sin egen takt och utifrån sina egna förutsättningar (artikel 6). Vi som möter barn på flykt ska så snabbt som möjligt skapa förutsättningar för att deras utveckling, som kan ha varit allvarligt hotad, nu ska kunna fortsätta utan störningar. Det kan handla om att uppmärksamma hälsoproblem och se till så att barnen snabbt får komma till förskola eller skola.

Barn och unga ska ges möjlighet att framföra och få respekt för sina åsikter i frågor som berör dem (artikel 12). Det kan till exempel gälla själva asylprocessen men också när det gäller beslut om boende, skolgång eller fritidsaktiviteter. Ibland kan vi inte göra så som ett barn vill. Kanske av brist på resurser, kanske för att vi menar att det skulle strida mot barnets bästa. Men vi måste alltid tala med barnet och ha goda argument om vi går emot dess önskemål.

Andra viktiga artiklar

Artikel 22 i barnkonventionen berör just *barn på flykt*. De ska ha samma rättigheter som alla andra barn. Staterna ska samverka med FN-organisationer som UNICEF och UNHCR,

liksom med andra frivilligorganisationer, för att ge barnen skydd och hjälp. Särskilt betonas vikten av att försöka spåra föräldrarna till ensamkommande barn för att göra en familjeåterförening möjlig.

Det finns fler artiklar som är av betydelse i arbetet med barn på flykt. Här är några av dem:

Rätten till *trygghet och skydd* liksom till en *acceptabel levnadsstandard* läggs fast i artikel 26 och 27 och rätten till *skolgång* i artikel 28. I artikel 29 ges barn rätt att i ankomstlandet behålla sitt *modersmål* och utveckla det samtidigt som barnet får lära sig ett nytt språk. Artikel 31 slår fast barnets rätt till *lek och kulturella aktiviteter*, vilket kan ses som ett starkt argument för att erbjuda de mindre barnen plats i förskola och äldre barn plats på fritidshem liksom i kulturskola. I artikel 24 ges varje barn rätt att "åtnjuta bästa uppnåeliga hälsa" och alltså rätt till bra *hälso- och sjukvård*. Barn som har varit utsatta för övergrepp eller som har erfarenhet av väpnade konflikter ska enligt artikel 39 ha rätt till *rehabilitering och social återanpassning*. Artikeln avslutas med orden: "Sådan rehabilitering och sådan återanpassning skall äga rum i en miljö som befrämjar barnets hälsa, självrespekt och värdighet."

Hälsa, självrespekt och värdighet – tre viktiga ledord i allt arbete med barn på flykt.

Ensamkommande barn

Två av de redan nämnda artiklarna i barnkonventionen har särskild betydelse för ensamkommande barn. Det gäller artikel 39, den om rätten till *rehabilitering* för den som har erfarenhet av väpnade konflikter – det har många av de ensamkommande. Och det gäller artikel 22, som understryker vikten av att försöka *spåra anhöriga*.

⁷ http://www.barnombudsmannen.se/globalassets/dokument-for-nedladdning/publikationer/faktablad/faktablad2_uppna11.pdf

Ett barn har rätt till *familjeåterförening*, om sådan är möjlig. I artikel 10 sägs att ansökningar om återförening ska behandlas på "ett positivt, humant och snabbt sätt".

Ett barn som misstänks för att ha begått ett brott, som till exempel försökt gratisåka på ett tåg, ska enligt artikel 40 *behandlas respektfullt* och på ett sätt "som främjar barnets känsla för värdighet och värde".

Barn i familj

Artikel 18 handlar om föräldrarnas rättigheter och ansvar. I den sägs att föräldrarna gemensamt har "huvudansvaret för barnets uppfostning och utveckling". Samhället ska göra vad som är möjligt för att bistå föräldrarna "då de fullgör sitt ansvar" och se till så att de får hjälp när de behöver det. *Föräldrastöd* i olika former är därför en viktig samhällsuppgift.

Också för föräldrarna ska principen om barnets bästa vara vägledande. Om de inte kan leva upp till den måste samhället ingripa. I Sverige har alla som arbetar med barn lagstadgad anmälningsplikt till socialtjänsten vid misstanke om att ett barn far illa. Det gäller även barn på flykt.

En fråga som ibland kommer upp i samtal med föräldrar till barn på flykt är vilka uppfostningsmetoder som är tillåtna. I barnkonventionens artikel 19 sägs att barnet ska skyddas mot alla former av våld och utnyttjande. Detta förtydligas av FN:s barnrättskommitté i en så kallad allmän kommentar, där det bland annat slås fast att kroppsaga inte är förenlig med konventionens ande och bokstav.⁸ Och enligt svensk lagstiftning är aga förbjuden.

Alla som befinner sig i Sverige har skyldighet att följa svensk lag. En viktig uppgift i stödet till föräldrarna blir därför att visa på andra sätt att sätta gränser och lösa konflikter inom familjen. ■

⁸ Kommentaren kan laddas ner från www.barnombudsmannen.se

“Hälsa, självrespekt och värdighet
– tre viktiga ledord i allt arbete med
barn på flykt.”

II

Det svenska regelverket för barn på flykt

UTLÄNNINGSLAGEN⁹ ÄR DEN huvudlag som reglerar processen kring asylärenden och regler för uppehållstillstånd i Sverige. Andra lagar som är relevanta är lagen om mottagande av asylsökande¹⁰, lagen om god man för ensamkommande barn¹¹, lagen om hälso- och sjukvård för asylsökande¹² samt socialtjänstlagen¹³. Barnkonventionens bestämmelser har på olika sätt förts in i de svenska lagarna.

För att omfattas av de svenska asylreglerna måste man registrera sig hos Migrationsverket. Man blir då formellt asylsökande och får därmed ta del av de rättigheter som följer under hela asylprocessen, det vill säga under väntetiden fram till beslut och vid eventuellt överklagande eller återvändande. Migrationsverket är den myndighet som ansvarar för asylprövningen, det vill säga att utreda och fatta beslut om alla asylansökningar. Den kommun dit de asylsökande har blivit anvisade efter registrering ansvarar för det praktiska under asylprövnings-tiden, som boende, skolgång, vård och omsorg.

Asylsökande barn har i princip samma rättigheter som andra barn i Sverige vad gäller rätten till sjukvård, utbildning samt rätt att komma till tals och vara delaktig i beslut som berör dem. Asylsökande barn har också rätt att få information om sina rättigheter under tiden de befinner sig i Sverige. Informationen ska vara tillgänglig på ett språk de förstår samt anpassad efter mognad och utveckling. Det svenska regelverket skiljer sig åt inom vissa områden för asylsökande barn som kommer med familj jämfört med barn utan vårdnadshavare, det vill säga ensamkommande barn.

Ensamkommande barn

Ensamkommande barn som kommer till Sverige omfattas av samma regler som andra barn i Sverige som av någon anledning inte kan bo med sina föräldrar. De har rätt till ett omhändertagande och skydd av samhället. Detta ansvar ligger på kommunen och i första hand socialtjänsten som arbetar efter bestämmelserna

⁹ Utlänningslagen (2005:716)

¹⁰ Lag (1993:137) om mottagande av asylsökande

¹¹ Lag (2005:429) om god man för ensamkommande barn

¹² Lag (2008:344) om hälso- och sjukvård för asylsökande

¹³ Socialtjänstlagen (2001:453)

i socialtjänstlagen och lagen om vård av unga (LVU).

Den myndighet som först uppmärksammar att barnet kommit till Sverige, vanligtvis Migrationsverket eller polisen, har en skyldighet att göra en anmälan till socialtjänsten i den kommun barnet befinner sig (ankomstkommunen). Barnet kan sedan efter beslut av Migrationsverket bli anvisad till en annan kommun i landet som ansvarar för barnet under asylprocessen (anvisningskommun).

God man

Då ensamkommande barn inte har någon vuxen företrädare som kan stötta och hjälpa dem har de efter ankomsten till Sverige rätt till en god man. God man ska förmedlas via socialtjänsten och det ska göras så fort som barnet har registrerat sig som asylsökande och kommunen fått kännedom om att barnet finns i kommunen. Under tiden god man utses har barnet rätt till en jourhavande god man. En god man ansvarar för alla ekonomiska, rättsliga och sociala frågor som rör barnet. Hen skriver under alla handlingar för barnets räkning. Hen har dock inte ansvar för den dagliga omvårdnaden, såsom boende och mat, utan detta ansvar ligger på familjehemmet eller personal på boenden. En god man ska exempelvis hjälpa till i kontakt med Migrationsverket och socialtjänsten och se till att barnet får det ekonomiska och sociala stöd det har rätt till. Hen ska även se till att barnet skrivs in i skolan och får kontakt med sjukvården. God man har inte försörjningsplikt gentemot barnet.

Ensamkommande barn har även rätt till ett offentligt biträde som bistår med juridiskt råd och stöd under asylprocessen. Det offentliga biträdet är kostnadsfritt för barnet.

Om barnet beviljas uppehållstillstånd och får stanna i Sverige har det inte längre rätt till god man utan istället rätt till en särskilt förordnad vårdnadshavare fram tills barnet fyller 18 år.¹⁴

Boende

Kommunen dit barnet anvisats av Migrationsverket är ansvarig för att ordna boende. Barnet ska formellt anses vistas i kommunen och därmed falla under socialtjänstens ansvar. Efter en individuell lämplighetsprövning av socialtjänsten placeras barnet i familjehem, hos eventuell anhörig, alternativt hem för vård och boende (HVB-hem). Från och med 1 januari 2016 ska det även finnas möjlighet att anvisas till ett så kallat stödboende. Detta är ett mer självständigt boende i en lägenhet med tillgång till vuxenstöd för barn från 16 år¹⁵. Barnet har inte rätt att välja boendeform eller var i landet det placeras. Socialtjänsten ska dock ge barnet rätt att uttrycka sin åsikt och detta ska tas med i bedömningen och beslutet.

Socialtjänsten ska utse en särskilt utsedd socialsekreterare som ansvarar för kontakten med barnet under placeringstiden på boendet. Detta innebär regelbundna samtal med barnet, god man och hemmet där barnet bor.

Barn i familj

Boende

Barn som kommer till Sverige med sin familj har inte på samma sätt som ensamkommande barn rätt till särskilt stöd. Efter registrering hos Migrationsverket är det också den myndigheten som har ansvar att erbjuda ett boende till familjen på en flyktinganläggning. Familjen kan inte själva välja ort för boende utan blir anvisade av Migrationsverket till en förläggning. Familjen kan dock

¹⁴ Föräldrabalken (1949:381) kapitel 6

¹⁵ http://www.regeringen.se/contentassets/cebf987013484c94b9f8152f2ae47af3/rk_21164_faktablad_stodboende_a4_sv_tillg.pdf

välja att själva ordna boende hos till exempel anhöriga och får då istället en bostadsersättning.

Grundläggande rättigheter

Utbildning

Alla asylsökande barn har rätt till utbildning. De omfattas dock inte av skolplikt.¹⁶ Socialtjänsten har därmed inte skyldighet att följa upp de barn som inte kommer trots att de är inskrivna i skolan. Utbildningsrätten för asylsökande barn omfattar förskola, förskoleklass, grundskola samt gymnasium. Enligt skolförordningen ska mottagandet i skolan ske senast en månad efter ankomst.¹⁷

Hälsa- och sjukvård

Alla asylsökande barn har lika rätt som övriga barn till subventionerad hälso- och sjukvård.¹⁸ Vården innefattar inte bara akut sjukvård och tandvård utan även förebyggande insatser samt psykolog- och psykiatribehandling. Landstinget där barnet vistas under asylprocessen har skyldighet att kalla till en hälsoundersökning. Migrationsverket ansvarar för att meddela landstinget att barnet är skrivet i kommunen så att landstinget kan skicka ut en kallelse.

Rätt till dagersättning

Alla asylsökande (barn och vuxna) har rätt att ansöka om dagersättning hos Migrationsverket. Ensamkommande barn gör detta med hjälp av sin gode man om de är under 16 år. Dagersättningen ska täcka kostnader för kläder, skor, hygienartiklar, fritidsaktiviteter etc. Asylsökande kan även ansöka om så kallat särskilt bidrag om man är i behov av ekonomiskt bi-

stånd utöver dagersättningen. Det kan till exempel gälla glasögon, mediciner eller andra hjälpmedel.¹⁹

Tolk

Enligt svensk lag har asylsökande rätt till tolk vid möten med alla myndigheter.²⁰ Till detta räknas också hälso- och sjukvårdens mottagningar. Den asylsökandes egen uppfattning om behovet av tolk ska vara vägledande. Tolkhjälp ska alltid vara kostnadsfri. En tolk har alltid tystnadsplikt.

LMA-kort

Alla personer som söker asyl i Sverige ska vid registreringen hos Migrationsverket förses med ett så kallat LMA-kort. Det är ett kort som bevisar att personen söker asyl i Sverige och därmed har rätt att vistas i Sverige som asylsökande. Kortet används som ett id-kort vid exempelvis besök hos hälso- och sjukvården och inskrivning i skolan och för ansökan om dagersättning.²¹

Papperslösa barn

De asylsökande barn som fått avslag på sina ansökningar om uppehållstillstånd och håller sig kvar gömda i landet och de som aldrig kontaktat myndigheterna kallas för papperslösa. Detta är en mycket utsatt grupp eftersom de formellt inte existerar hos några myndigheter och inte formellt kan få det stöd och den hjälp de behöver. I Sverige har alla papperslösa barn rätt till utbildning liksom hälso- och sjukvård på i princip samma villkor som andra barn i Sverige. Det som skiljer är att barnen inte omfattas av skolplikt och inte heller har rätt till förskola. Socialtjänsten har ett ansvar enligt lag att bistå med socialt stöd till alla barn

¹⁶ Skollagen (2010:800) 7:1, 29:2 2st

¹⁷ Skolförordningen (2011:185) 4:1a

¹⁸ Lag (2008:344) om hälso- och sjukvård för asylsökande

¹⁹ Lag (1993:137) om mottagande av asylsökande

²⁰ Förvaltningslag (1986:223) 8§



Alla myndigheter vars verksamhet berör barn och unga har en skyldighet att anmäla till socialnämnden om de i sin verksamhet fått kännedom eller har misstanke om att ett barn far illa, en så kallad orosanmälan.

som vistas i kommunen. Barnen behöver alltså inte vara folkbokförda utan det räcker med att de vistas i kommunen för att omfattas av lagen.

Anmälningsskyldighet

Alla myndigheter vars verksamhet berör barn och unga har en skyldighet att anmäla till socialnämnden om de i sin verksamhet fått kännedom eller har misstanke om att ett barn far illa, en så kallad orosanmälan. Detta omfattar *alla* barn som vistas i Sverige, det vill säga även asylsökande och papperslösa barn. Anmälningsskyldigheten omfattar alla anställda vid dessa myndigheter samt de som är verksamma inom yrkesmässigt bedriven enskild verksamhet som berör barn och unga (till exempel skola, hälso- och sjukvård och tandvård).²² Privatpersoner omfattas inte av anmälningsskyldigheten men alla som får kännedom om eller misstänker att ett barn far illa bör anmäla det till socialtjänsten.²³ Privatpersoner får vara anonyma i sin anmälan.

Vid misstanke om att barn har utsatts för brott ska man alltid kontakta socialtjänst och

polis. Om ärendet inte är akut kan det vara lämpligt att kontakta socialtjänsten först för att höra om barnet är känt hos dem och om en eventuell utredning redan pågår. En anmälan ska dock alltid göras.

Asylprocessen

Utlänningslagen är den lag som reglerar asylprocessen. Lagen reglerar hur Migrationsverket ska fatta beslut om uppehållstillstånd samt vilka rättigheter de asylsökande har under processen (barn och vuxna). Det är viktigt att barn i familj också ses som en egen person med en egen berättelse under asylprocessen. Barn kan ha egna asylskäl som inte föräldrarna har. Det är därför viktigt att barn själva får berätta så att detta kommer fram och kan ligga till grund i bedömningen.

Migrationsverket har tagit fram ett faktahäfte med information om barnets rättigheter i asylprocessen (med och utan föräldrar). De finns att läsa och ladda ner på deras hemsida på ett flertal språk. En länk till faktahäftena finns längst bak i denna handbok. ■

²¹ Lag (1993:137) om mottagande av asylsökande

²² Socialtjänstlagen (2001:453) 14:1

²³ Socialtjänstlagen (2001:453) 14:1c

Grundläggande rättigheter för barn på flykt:

- Utbildning
- Hälsa- och sjukvård
- Rätt till dagersättning
- Tolk
- LMA-kort



Myndigheter och organisationer

Här följer en lista över några av de myndigheter och rikstäckande organisationer som antingen har ansvar för eller visat särskilt intresse för barn på flykt. Listan är inte fullständig. Vi har valt att enbart ange aktuella hemsadresser. Där kan du finna mer information om hur du får kontakt med den eller dem du vill tala med. Flera av organisationerna har lokalavdelningar på olika håll i landet, men också om detta ger hemsidorna närmare besked.

- Amnesty International** <https://www.amnesty.se/>
- Barnombudsmannen** <http://www.barnombudsmannen.se/>
- Barnrättsbyrån** <http://barnrattsbyran.se/>
- BRIS** <https://www.bris.se/>
- Ensamkommandes förbund** <http://ensamkommandesforbund.se/>
- Flyktinggruppernas Riksråd** <http://www.farr.se/sv/>
- Folkhälsomyndigheten** <http://www.folkhalsomyndigheten.se/>
- Judiska centralrådet** <http://www.judiskacentralradet.se/>
- Migrationsverket** <http://www.migrationsverket.se/>
- Mind** <https://mind.se/>
- Refugees Welcome** <http://refugees-welcome.se/>
- Rikshandboken barnhälsovård** <http://www.rikshandboken-bhv.se/>
- Rådgivningsbyrån för asylsökande och flyktingar** <http://sweref.org/>
- Rädda Barnen** <https://www.raddabarnen.se/>
- Röda Korset** <http://www.redcross.se/>
- Skolverket** <http://www.skolverket.se/>
- Socialstyrelsen** <http://www.socialstyrelsen.se/>
- Svenska kyrkan** <https://www.svenskakyrkan.se/>
- Sveriges kommuner och landsting** <http://skl.se/>
- Sveriges kristna råd** <http://www.skr.org/>
- Sveriges muslimska råd** <http://www.sverigesmuslimskarad.org/>
- Sveriges stadsmissioner** <http://www.sverigesstadsmissioner.se/>
- UMO** <http://www.umo.se/>
- UNICEF Sverige** <https://unicef.se/>
- UNHCR Sverige** <http://www.unhcr-northerneurope.org/where-we-work/sweden/>



För dig som vill veta mer

Facklitteratur

Andersson H, Ascher H, Björnberg U, Eastmond M (red). **Mellan det förflutna och framtiden. Asylsökande barns välfärd, hälsa och välbefinnande.** Göteborgs universitet, Centrum för Europaforskning 2010.

http://www.cergu.gu.se/digitalAssets/1319/1319551_mellan-det-forflutna-och-framtiden.pdf

Angel, B & Hjern, A. **Att möta flyktingar.** Studentlitteratur 2004

Ascher, H & Hjern, A (red). **Från apati till aktivitet: teori och behandling av flyktingbarn med svår psykisk ohälsa.** Studentlitteratur 2013

Brunnberg, E, Borg, RM & Fridström, C. **Ensamkommande barn: en forskningsöversikt.** Studentlitteratur 2011

Bunar, N. **Nyanlända och lärande: mottagande och inkludering.** Natur och Kultur 2015

Dyregrov, A. **Barn och trauma: en handbok för föräldrar och professionella vuxna.** Studentlitteratur 2010

Eide, K (red). **Barn på flukt. Psykosocialt arbeid med enslige mindreårige flyktinger.** Oslo: Gyldendahl, 2012

Fälldin, K & Strand, G. **Ensamkommande barn och ungdomar: en praktisk handbok om flyktingbarn.** Natur & Kultur 2010

Gustafsson, LH. **The STOP Sign – A Model for Intervention to Assist Children in War.** Ur Children in Emergencies. NGO Forum, 15 april 1986, New York, sid 20–26. Rädda Barnen International 1986

Gustafsson, LH. **Människovärde, värdighet och yrkesetik.** Ur Papperslösa och ensamkommande. Temanummer Socialmedicinsk tidskrift 85:6, sid 454–462, 2008

Kästen-Ebeling G, Otterup T (red). **En bra början – mottagande och introduktion av nyanlända elever.** Studentlitteratur 2014

Malmström, C (red). **Satsa på barnens vardagsmiljöer- mottagande och introduktion av flyktingbarn och ungdomar.** Allmänna Barnhuset, 2006

Sandesjö, Håkan. **Barnrättsperspektivet i asylprocessen.** Norstedts Juridik 2013

Vestin, S. **Flyktingboken.** Ordfront Förlag 2002

UNICEF Sverige, **Handbok om barnkonventionen.** 2008

Vetenskapliga artiklar

Bath, H. **The three pillars of TraumaWise Care: Healing in the other 23 hours. Reclaiming Children and Youth**, 23:4, sid 5–11, 2015

http://traumebevisst.no/kompetanseutvikling/filer/23_4_Bath3pillars.pdf

Hjern, A & Ascher, H. **Svårt att säkert fastställa ålder hos asylsökande barn**. Läkartidningen 2015;112:DRFZ

<http://www.lakartidningen.se/Klinik-och-vetenskap/Kommentar/2015/10/Svart-att-sa-kert-faststalla-alder-hos-asylsokande-barn/>

Information från myndigheter

Ascher, H & Hjern, A. **Hälsoundersökning av nyanlända flyktingbarn**. Rikshandboken Barnhälsovård 2013.

<http://www.rikshandboken-bhv.se/texter/asylsokande-flyktingar/halsundersokning-av-nyanlanda-flyktingbarn/>

Folkhälsomyndighetens samlade webb-plats med information och rekommendationer rörande flyktingsituationen, smittspridning, smittskydd och vaccinationer.

<http://www.folkhalsomyndigheten.se/arnesomraden/livsvillkor-och-levnadsvanor/flyktingsituationen-i-sverige/>

Så fungerar det att söka asyl. Till dig som söker asyl med förälder, föräldrar eller annan vårdnadshavare. Migrationsverket 2011

http://www.Migrationsverket.se/download/18.5e83388f141c129ba6313e4c/1381926470703/barnifamilj_sv.pdf

Så fungerar det att söka asyl. Till dig som söker asyl utan förälder, föräldrar eller annan vårdnadshavare. Migrationsverket 2011

http://www.Migrationsverket.se/download/18.5e83388f141c129ba6313880/1381926445657/safungerardetensam_sv.pdf

Frågor och svar- Socialtjänstens ansvar för ensamkommande barn

<http://www.socialstyrelsen.se/SiteCollectionDocuments/fragor-och-svar-socialtjans-tens-ansvar-for-ensamkommande-barn.pdf>

Socialtjänstens arbete med ensamkommande barn och ungdomar – en vägledning

<http://www.socialstyrelsen.se/Lists/Artikelkatalog/Attachments/19030/2013-5-2.pdf>

Länsstyrelsernas gemensamma portal för samhällsinfo för nyanlända

<http://www.informationsverige.se>

Information från organisationer

Människor på flykt. Information och onlinekurs. Svenska Röda korset 2015

<http://www.redcross.se/bli-frivillig/kurser/utbildning-i-folkratt/manniskor-pa-flykt/>

SKLs samlade webbplats för flyktingmottagande och integration

<http://skl.se/integrationsocialomsorg/asyllochflyktingmottagandeintegration.998.html>

The State of the World's Children 2015. Reimagine the Future. UNICEF 2014

http://www.unicef.org/publications/files/SOWC_2015_Summary_and_Tables.pdf

Tips till dig som möter barn som flytt till Sverige. Rädda Barnen 2015

<https://www.raddabarnen.se/vad-vi-gor/barn-pa-flykt/ankomsten-till-nytt-land/bemota-barn-pa-flykt/>

Barn- och ungdomsböcker

Cleave, C. **Little Bee.** Bromberg's 2013

Lagercrantz, R & Wikland, I. **Den långa, långa resan.** Bromberg's 2015

Mangold, M & Buregren, S. **Kokongs långa resa.** Kabusa böcker 2011

Michaelidou-Kadi, M & Stamatadi, D. **Sabelles röda klänning.** Bokförlaget Mirando 2015

Mikalides, Mikhael. **Konsten att skriva dikter: en handbok för nybörjare.** Prinsen & Prinsessan bokförlag 2015

Nilsson, M. **Hoppet: jumpin' jack az.** Natur & Kultur 2011

Sjögren, V. **Den dagen.** Kabusa böcker 2014

Sjögren, V. **Om du skulle fråga Micha.** Kabusa böcker 2015

Stark, U & Höglund, A. **Pojken, flickan och muren.** Berghs 2010

Stark, U & Wirsén, S. **System från havet.** Bonnier Carlsen 2015

Tan, S. **Ankomsten.** Kabusa böcker 2010

Teller, J. **Om det var krig i Norden.** Lilla Piratförlaget 2012

Thor, A. **En ö i havet.** Bonnier Carlsen 1996

Thor, A & Jönsson, M. **Flickan från långt borta.** Bonnier Carlsen 2014

Wahlden, C. **Ny här.** Vilja förlag 2015

Werner, B. **Överlevaren Isaq.** LL-förlaget 2012

Zak, M & Nabi, E. **Jag är en pojke med tur.** Opal 2012

För frågor och ytterligare information för vidareläsning kontakta gärna UNICEF Sverige unicef@unicef.se.

Redaktörer: Lars H Gustafsson och Tor Lindberg
Författare: Lars H Gustafsson och Karin Ödquist Drackner
Design: Bedow
Illustration: Lovisa Burfitt
Tryck: Göteborgstryckeriet
ISBN: 978-91-639-0364-9

© Lars H Gustafsson 2016
UNICEF Sverige

Innehåller enkla tips om hur vi möter ett barn på flykt. Vad är viktigt i mötet med familjer och ensamkommande barn? Hur kan vi främja hälsa och motverka stress? Vilka rättigheter har barn på flykt enligt barnkonventionen och svensk rätt?